
Библиотека „ЗА СВА ВРЕМЕНА“

Максим Горки

МАТИ

Наслов оригинала:
Максим Горький, *Мать*

Уредник
Наташа Анђелковић

МАКСИМ ГОРКИ

МАТИ

Превод с руског
Марко Видојковић

БЕОГРАД
2017

ПРВИ ДЕО

I

Над радничким предграђем, кроз димљив и загушљив ваздух, из дана у дан се разлегало завијање фабричке сирене. А на тај позив, из пепељастих кућерака на улицу су, као заплашене бубашвабе, истрчавали људи који још нису стигли да сном окрепе своје мишиће. Идући кроз хладан сумрак непоплочаном улицом, они су одлазили ка високим фабричким кавезима. Фабрика их је очекивала с равнодушним поуздањем, осветљавајући им пут десетином својих масних, квадратних очију. Блато им је жмићкало под ногама. Чули су се мукли повици још сањивих гласова, простачка псовка проламала је ваздух, а у сусрет људима надирали су други потмули звуци: лупа тешких машина, шиштање паре. Високи црни димњаци, који су се уздизали над предграђем, штрчали су као суморне, круте дебеле мотке.

Увече, кад је сунце залазило и кад су на кућним прозорима одблескивали његови посустали црвени зраци, фабрика је избацивала људе из својих камених недара као изгажену згуру, те би они опет кренули улицама, гарави, црних лица; око њих се ширио лепљиви воњ машинског уља, а зуби су им се цаклили од глади. Сада су им гласови били живахнији, па се могла запазити чак и њихова

радост: за данас је завршена робија рада, код куће су их чекали вечера и одмор.

Фабрика им је прогутала дан, из људских мишића машине су исисале онолико снаге колико им је било потребно. Дан је неповратно отргнут од живота, човек се још за један корак приближио своме гробу, али је одмах пред собом имао наладу одмора, радости у димљивој крчми и – био је задовољан.

Празником се спавало до десет часова, потом су озбиљни и ожењени људи облачили своје празнично одело, па су одлазили на литургију, а успут су корили омладину због њене равнодушности према цркви. Из цркве су се враћали кућама, па су јели колаче, а потом су опет легали и спавали до мрака.

Замореност, која се повећавала годинама, одузима ла је људима прохтев за јелом, те су они много пили, надражујући желудац жестоких опекотинама од вотке, не би ли могли јести.

Вечером су тромо шетали улицама. Онај који је имао каљаче, обуо би их, чак и кад би било суво, ако је имао кишобран, носио би га, ма и сунце сијало.

Кад би се срели, разговарали би о фабрици, о машинама, грдили би мајсторе – говорили би и мислили само о ономе што је било у некој вези с радом. Усамљене варнице невичне, немоћне мисли једва су светлукале у досадној једноликости дана. Кад би се вратили кућама, свађали би се са женама, па би их често и тукли, не штедећи песнице. Младићи су седели по крчмама или су приређивали седељке једни код других; они су свирали хармонике, певали неприличне, ружне песме, играли, псовали и пијанчили. Како су били изнурени од рада, људи су се брзо опијали, а у грудима им се будила непојмљива,

болесничка раздражљивост. Она је тражила одушка. И зато су се они грчевито хватали за сваку могућност да искале своју узрујаност, због ситница су насртали један на другога, разјарени као звери. Заметале су се кржаве туче. Понекад су се оне завршавале тешким сакаћењима, понекад и убиством.

У односима међу људима понајвише је било осећања притајене мржње. Оно је било исто толико старо колико и неизлечива изнуреност мишића. Људи су се рађали с том болешћу душе, наслеђујући је од очева. Она их је, као црна сенка, пратила до гроба, наводећи их у току живота на многе поступке који су били одвратни због њиховог бесмисленог дивљаштва.

Празником су се младићи враћали кућама позно у ноћ, поцепаних одела, каљави, прљави, изубијаних лица, злурадо се хвалишући ударцима које су задали својим друговима, или су долазили увређени, обузети гневом и обливени сузама због неког јада, пијани и јадни, злосрећни и одвратни. Понекад су момке доводили кућама њихови очеви и мајке. Они су их налазили мртве пијане крај неког плота или у крчмама, гадно су их грдили, ударали су песницама по меким, од вотке омлитавелим телима своје деце, а потом су их смештали да спавају, с више или мање пажње, како би их рано ујутро, кад као таман поток ваздухом потече срдита рика сирене, могли пробудити за рад.

Грдили су и лудо тукли децу, али су се пијанчење и туча младића чинили старијима као сасвим обичне и природне појаве: кад су били млади и очеви су се опијали и тукли и њих су тукли њихови очеви и мајке. Живот је одувек био такав – годинама је одмерено и тихо отицао некуда као таман поток, а сав је био спутан укореењом, давнашњом

навиком да се једно те исто мисли и ради из дана у дан. И никога није обузимала жеља да некако измени тај живот.

Понекад су у предграђе долазили непознати људи. Они су у почетку скретали пажњу на себе просто тиме што су били туђинци, потом су побуђивали површно спољашње интересовање својим причама о местима у којима су радили, потом би ишчезло оно по чему су били новајлије – свет би се навикао на њих, те никоме не би боли очи. Из њихових прича јасно је проистицало ово: живот радника је свуда исти. А кад је тако, чему толики разговори?

Али су неки од њих понекад говорили о нечему новом, о нечему што се још није чуло у предграђу. Људи им нису противречили, али су њихове необичне говоре слушали с неповерењем. Ти су говори изазивали безразложну срдитост једних, потајну узнемиреност других, а треће је соколила лака сенка наде у нешто ново, те су се још више одавали пићу, не би ли одагнали сувишну бригу која их је морила.

Кад би у придошници запазили нешто необично, људи из предграђа дуго нису могли то заборавити, те су се опходили с човеком који им није био сличан с неком непојмљивом зебњом. Бојали су се да он нечим не поремети суморно правилан ток њихова живота, који је био ипак спокојан, иако је био тежак. Како су навикли да подносе увек подједнако тежак живот и како нису очекивали никакву промену набоље, они су мислили да би свака промена могла само повећати њихову тегобу.

Мештани су се ћутке удаљавали од људи који су говорили о нечему новом. Онда би тих људи нестало – отишли би некуда, а ако би и остали у фабрици, живели би повучено, уколико се нису могли слити с једноликом масом домородаца.

И пошто би поживео таквим животом педесетак година, човек би умро.

II

Тако је живео и бравар Михаил Власов, човек космат, зловољан, ситних очију које су на сваког гледале с неповерењем и подругљивом пакошћу. Био је најбољи бравар у фабрици и најснажнији човек у предграђу, био је груб у опхођењу са својим старешинама те је мало зарађивао, о сваком празнику премлатио би понекога, те га нико није волео – сви су га се бојали. Неки су у неколико наврата покушали да и њега истуку, али им то није пошло за руком. Кад би Власов видео да они иду ка њему, узео би у руке камен, даску, парче гвожђа, па би чекао непријатеље раскречивши се. Његово лице, зарасло у црну браду од очију до врата, и његове маљаве руке, уливали су страх свима. Сви су се нарочито бојали његових очију: ситне, оштре, оне су се заривале у људе као челични сврдлови те би свако ко би се сукобио с његовим погледом осетио да је пред њим неукротива, неустрашива снага, спремна да туче немилице.

– Де, макните ми се с очију, вуцибатине! – рекао би им он муклим гласом. Кроз густе длаке на његовом лицу, засветлуцали би његови крупни жути зуби. Људи би се разишли, одговарајући му бојажљивом и подмукло изговореном псовком.

– Вуцибатине! – одсечно би им добацио он, а у очима би му синую као шило оштар подсмех. Потом би пошао за њима, држећи главу право и изазивачки, па би их зачикавао:

– Де, ко хоће да умре?

Нико то није хтео. Говорио је мало, а „вуцибатино” му је била омиљена реч. Тако је називао старешине у фабрици и полицију, тако се обраћао својој жени.

– Ти не видиш, вуцибатино, поцепале су ми се панталоне!

Кад је Павлу, његовом сину, било четрнаест година, Власову се прохтело да га повуче за косу. Али Павле дохвати тежак чекић, па му одсечно рече:

– Не дотичи ме се!

– Шта? – запита отац, нагнувши се над високу и танушну синовљеву прилику, као сенка над брезу.

– Доста је било! – рече Павле. – Више се не дам... – И замахну чекићем.

Отац га погледа, затури за леђа своје маљаве руке, па му рече, осмехнувши се:

– Добро...

Потом дубоко уздахну, па додаде:

– Ех, ти, вуцибатино...

Убрзо потом рече жени:

– Новаца више немој тражити од мене. Пашка ће те хранити...

– А ти ћеш све пропити? – осмели се она да га запита.

– То се тебе не тиче, вуцибатино! Љубавницу ћу узети...

Љубавницу није узео, али од тога времена, готово за пуне две године, све до своје смрти, није погледао сина нити је проговорио с њим.

Имао је пса, исто тако крупног и косматог као што је био сам. Он га је свакога дана пратио до фабрике, а сваке вечери га чекао пред фабричком капијом. Празником је Власов одлазио у крчме. Ишао је ћутећи и погледом се упијао у људска лица, као да је желео да нађе некога. И пас

је по цео дан ишао за њим, опустивши велики, рундави реп. Кад би се вратио кући пијан, сео би да вечера, а пса би хранио из своје зделе. Није га тукао, није викао на њ', али га није ни мазио. После вечере би побацао судове са стола – ако жена не би стигла да их уклони на време – а преда се би метнуо боцу вотке па би, одупирући се леђима о зид, запевао потмулим гласом који је уливао тугу, разјапљујући уста и жмурећи. Невесели, нескладни звуци преплетали су се у браваревим брковима, а он је дотеривао браду и бркове својим дебелим прстима и – певао. Речи у песми биле су неразговетне, отегнуте, а напев је лично на завијање курјака у зиму. Певао би докле год би у боци било вотке, а затим би се поребарке навалио на клупу или би спустио главу на сто, па би тако спавао до фабричке сирене. Пас би лежао поред њега.

Умро је од киле. Сав поцрнео, чврсто склопљених очију, пет дана се превртао по постељи и шкргутао зубима. Понекад би рекао жени:

– Дај ми арсеника... Отруј ме!

Лекар је рекао да Михаилу ваља стављати топле облоге, али је додао да је преко потребна операција и да болесника треба сместа пренети у болницу.

– Ђаво те однео, могу ја и сам умрети! – прокрљао је Михаил.

А кад је лекар отишао и кад га је жена са сузама у очима почела наговарати да пристане на операцију, он је стегао песницу, па јој је рекао, претећи:

– Ако оздравим, за тебе ће бити горе!

Умро је ујутро, баш у часу кад је сирена позивала на рад. У мртвачком ковчегу лежао је отворених уста, а обрве су му биле набране од љутине. Сахранили су га жена, син, пас, један стари пијаница, из фабрике отпуштени

крадљивац Данило Вјесовшчиков и неколико просјака из предграђа. Жена је плакала тихо и не баш горко, Павле није плакао. Наилазећи на спровод на улици, људи су застајали, а онда би један рекао другоме, крстећи се:

– Мора бити да је Пелагија радосна, прерадосна што је умро...

Неко би додао на то:

– Није умро, већ липсао.

Пошто су укопали ковчег, људи су се разишли, а пас је остао и дуго њушио гроб, чучећи на скоро прекопаној земљи. После неколико дана, неко га је убио...

III

На две седмице после очеве смрти, у недељу, Павле Власов дође кући трештен пијан. Дотетура се до прочеља стола посрћући, па дрекну на мајку, ударивши песницом о сто, као што му је и отац чинио:

– Вечеру!

Мајка му приђе, седе до њега, загрли га и притисну му главу на своје груди. Гурајући руком њено раме, он се бранио од ње и викао:

– Мама, брзо!

– Лудо моје – с болом и нежно му рече мајка, савлађујући његов отпор.

– И хоћу да пушим! Дај ми очев чибук! – с муком покрећући непослушни језик, мрмљао је Павле.

Био је први пут пијан. Од вотке му је малаксало тело, али му се није угасила свест; у глави му се врзмало питање:

– Пијан? Пијан?

Доводило га је у забуну мајчино миловање, а дирала га је туга у њеним очима. Дошло му је да заплаче, а претварао се да је пијанији но што је у ствари био, не би ли одолео тој жељи.

А мајка му је гладила руком знојаву, умршену косу и тихо му говорила:

– То ти не би требало...

Почело му се стужавати. После наглог повраћања, мајка га положи у постељу, а на побледело чело стави му мокар убрус. Од тога се мало отрезнио, али се све око њега и под њим љуљало као на таласима, очни капци су му били отежали, те је гледао у мајчино лице кроз трепавице, осећајући нешто горко и отужно у устима и мислећи без везе:

– Изгледа да је то још рано за мене. Други пију, па ништа, а мени припада мука...

Однекуд, издалека, чуо се благ мајчин глас:

– Какав ћеш ми ти бити хранитељ ако почнеш пити?

Он јој рече, чврсто склопивши очи:

– Сви пију...

Мајка дубоко уздахну. Био је у праву. Она је и сама знала да људи нигде не налазе радости сем у крчми. Али му ипак рече:

– А ти немој пити! За тебе је испио твој отац таман колико треба. И мене је доста намучио... па бар да ти пожалиш мајку, а?

Слушајући те тужне, благе речи, Павле се присећао да се за очева живота мајка није ни запажала у кући, да је увек била ћутљива и да је с неспокојством очекивала тучу. Како је избегавао да се сретне с оцем, он је у последње време мало боравио у кући, те се одвикао од мајке, па је сада, трезнећи се полако, нетремице гледао у њу.

Била је висока, мало погурена, а тело јој се, скрхано од дугога рада и мужевљевих удараца, кретало тихо и некако побочке, као да се увек бојала да се не закачи за нешто. Њено широко, дугуљасто лице, избраздано борама, подбуло, било је озарено тамним очима, пуним неспокојства и туге, као у већине жена у предграђу. Над десном обрвом имала је дубок ожиљак, због тога јој је обрва мало подигнута, те је изгледало да јој је десно ухо више од левог. Због тога јој је на лицу увек био израз жене која нешто бојаљиво ослушкује. Сва је била блага, тужна, покорна.

А низ образе су јој полако текле сузе.

– Немој плакати – тихо је замоли син. – Дај ми да пијем!

– Донећу ти воде с ледом...

А кад се вратила, он је већ био заспао. Застала је за тренутак над њим, а суд јој је подрхтавао у руци и лед је тихо ударао о лим. Пошто стави суд на сто, она паде на колена пред иконама.

О прозорска окна ударали су звуци пијаног живота. Кроз таму и влагу јесењег сумрака трештала је хармоника, неко је певао из свега гласа, неко је гадно псовао, а одјекивали су раздражени уморни женски гласови који су узбуђивали.

У маломе дому Власових живот је потекао тише и спокојније него раније, а донекле и друкчије но другде у предграђу. Кућа им је била на крају, поред онижег али стрмог обронка изнад мочваре. Трећину куће заузимала је кујна, а од ње је танком преградом била одвојена собица у којој је спавала мајка. Остале две трећине куће запремала је квадратна соба са два прозора; у једном њеном углу био је Павлов кревет, а у другом сто и две клупе. Неколико

столица, орман за рубље, мало огледало на њему, ковчег с оделом, часовник на зиду и две иконе у једном куту – то је било све.

Павле је учинио све што приличи младоме момку: купио је хармонику, кошуљу с уштирканим прсима, шарену кравату, каљаче и штап, па је био онакав какви су били и сви његови вршњаци. Одлазио је на седељке, научио да игра кадрил и полку, а празником се враћао кући поднапит, али му је вотка увек задавала много мука. Сутрадан би га болела глава, имао би горушицу, а лице би му било бледо и тужно.

Једном га мајка запитала:

– А да ли је јуче било весело?

Он јој снуждено и зловољно одговори:

– Права чамотиња... Боље да пецам рибу. Или, да купим пушку.

У фабрици је био марљив, није изостајао с посла и није био кажњаван. Био је ћутљив, а његове плаве, крупне очи, као мајчине, одавале су незадовољство. Није купио пушку нити је почео да пеца рибу, али се примећивало да се почео клонити пута којим су сви ишли: ређе је одлазио на седељке, а празником се враћао кући трезан, иако је одлазио некуда. Мајка је пажљиво пратила сваки његов корак, видела је да црте на мрком синовљевом лицу постају све оштрије, да му очи одају све већу озбиљност, а да му се на стиснутим уснама огледа нека необична строгост. Изгледало је да се он ћутке љути због нечега или да га испија нека болест. Раније су му долазили другови, а сада су престали навраћати, јер га нису налазили код куће. Мајци је било пријатно кад је приметила да јој се син разликује од фабричких младића, али јој се у души зачела потајна зебња кад је запазила да је упорно и

свесно запливао некуд у страну, одвојивши се од тамне бујице живота.

– Да ниси слаб, Павлуша? – запитала би га она понекад.

– Нисам, здрав сам! – одговорио би јој он.

– Много си мршав – рекла би му мајка уздахнувши.

Почео је да доноси књиге и у почетку је гледао да их чита кришом, а кад би их прочитао, склонио би их негде. Понекад је понешто исписивао из књига на засебно парче хартије, па је и то склањао...

Мало су разговарали и ретко се виђали. Јутром је он ћутећи пио чај, па је одлазио на посао, у подне је долазио да руча и да с њом измени по неколико безначајних речи, па би опет отишао те га не би било до вечери. А увече би се марљиво умιο, па би вечерао, а затим би дуго читао своје књиге. Празником је одлазио некуда још ујутро, а кући се враћао касно у ноћ. Она је знала да он одлази у град, у тамошње позориште, а да њему нико не долази из града. Чинило јој се да јој син из дана у дан све мање говори, а у исто време приметила је да понекад употребљава неке нове, њој непознате речи, док су се простачке и оштре речи, које је раније по навици често употребљавао, губиле из његова говора. У његовом понашању било је много ситних појединости које нису измакле њеној пажњи: одрекао се кицошења, више се старао о чистоћи свога тела и одела, кретао се слободније, хитрије, а како је био најзглед једноставнији, нежнији, у мајчиној пажњи било је и неспокојства. И у његову понашању према њој било је нечега новог: понекад је мео под у соби, празником је сам намештао своју постељу и, уопште узев, трудио се да јој олакша посао. То нико није радио у предграђу.

Једном је донео и обесио о зид једну слику: три човека су разговарала идући некуда лако и чило.

– То ускрсли Христос иде у Емаус¹ – објаснио јој је Павле. Мајци се свидела слика, али је помислила:

– Христа поштујеш, а у цркву не идеш...

Било је све више књига на полици коју је лепо израдио један Павлов друг, столар. Соба је добила пријатан изглед.

Павле је говорио мајци „Ви” и звао је „мајком”, а понекад би јој изненада умиљато рекао:

– Молим те, мајчице, да се не бринеш, касно ћу се вратити кући...

Њој се то свиђало – у његовим речима осећала је неку озбиљност и снагу.

Али је њено неспокојство све више расло. Како јој је временом због тога било све теже, срце јој је све јаче раздирало предосећање нечег необичног. Понекад би мајка била и незадовољна сином, а онда би помислила:

– Сви су људи као људи, а он је као калуђер. Сувише је строг. Није то за његове године...

Тако су протицале седмице, месеци, па су неприметно протекле и две године необичног живота испуњеног ћутањем, нејасним мислима и зебњом која је стално расла.

IV

Једном, после вечере, Павле спусти завесу на прозору, па седе украј и поче читати под лименом лампом коју је обесио о зид, изнад своје главе. Мајка је уклонила судове, а кад је изашла из кујне, опрезно му је пришла. Он подиже главу и упитно је погледа у лице.

---

¹ Место у близини Јерусалима у којем се ускрсли Исус јавио својим ученицима Луки и Клеопи. Прим. Прев. (Све напомене у књизи су напомене преводиоца)

– Ништа, Паша, ја то тек онако – брзо му рече она, па изађе, подижући обрве у забуни. А пошто се мало задржа у кујни, стојећи непомично, замишљена и брижна, она добро опра руке, па опет оде сину.

– Хтела бих да те питам – рече му тихо – шта то не-престано читаш.

Он склопи књигу.

– Седи, мајко...

Мајка се с муком спусти поред њега, па се исправи, очекујући с напрегнутом пажњом да чује нешто важно.

Не гледајући је, Павле јој рече тишим гласом, али због нечег врло осорно:

– Читам забрањене књиге. Забрањено је да се читају зато што је у њима речена истина о нашем, о радничком животу. Штапају се кришом, у потаји, а кад би их нашли код мене послали би ме на робију... на робију зато што хоћу да знам истину. Разумеш ли?

Њој одједном застаде дах. Гледала је у сина разрогачених очију, а он јој се чинио туђ. Имао је другачији глас – нижи, јачи и звонкији. Чупкао је прстима танке, гргураве брчиће и некако чудно, испод ока, гледао некуд у угао. Обузео ју је страх да му се што не догоди и било јој га је жао.

– А шта ће ти то, Паша? – изустила она.

Он подиже главу, погледа је, па јој полугласно, мирно одговори:

– Хоћу да знам истину.

Глас му је био тих, али одлучан, у очима му је блистала упорност. Она схвати срцем да јој се син одао нечему тајном и страшном. Чинило јој се да је у животу све неизбежно, била је навикла да се поковава без премишљања, па се и сада само тихо, нечујно заплака, не налазећи ниједне речи у срцу које јој се стезало од бола и жалости.

– Немој плакати – рече јој Павле умиљато и тихо, а њој се учини да се он растаје од ње.

– Помисли, каквим животом ми живимо. Ето, ти имаш четрдесет година, а зар си живела? Отац те је тукао... а ја сад знам да је он на твојим ребрима искаљивао свој јад, јад свога живота; тиштило га је, а он није знао откуд тај јад. Радио је тридесет година, почео је радити кад је фабрика имала само две зграде, а сада их ено седам.

Слушала је сина са страхом и жудно. Очи су му блистале дивним и јасним сјајем. Ослањајући се грудима о сто, он се приближио мајци па јој је говорио гледајући је право у лице, мокро од суза – држао је свој први говор о истини коју је схватио. Свом снагом младости и са жаром ученика који се поноси својим знањем, који верује у истинитост тога знања као у светињу, он јој је говорио о ономе што је њему било јасно – говорио је не толико ради мајке, колико из жеље да провери своје знање. С времена на време би застао, не налазећи речи, а онда би угледао пред собом ојађено лице на којем су се сијале сузама замагљене добре очи. Оне су гледале са страхом, с недоумицом. Било му је жао мајке, па је опет почео говорити, али сада о њој, о њеном животу.

– За какве си радости ти знала? – запитао ју је. – Сећаш ли се чега лепог у своме животу?

Она га је слушала и тужно климала главом, осећајући у томе нешто ново, нешто што није знала, у чему је било и бола и радости, а то је годило њеном напаћеном срцу. Такве речи о себи, о своме животу, први пут је чула. Оне су будиле у њеној души давно уснуле нејасне мисли, тихо раширивале угасла осећања потајног незадовољства животом – мисли и осећања њене далеке младости. Разговарала је са својим другарицама о животу, разговарала је

дуго о свему и свачему, али су се све оне, па и она сама, само јадале, а ниједна није могла објаснити зашто је живот тако тежак и чемеран. А сада, ето, пред њом седи њен син и све што казују његове очи, његово лице и његове речи – све је дира у срце и испуњава га осећањем поноса сином који је тако лепо схватио живот своје мајке, па јој говори о њеним патњама, жали је.

Мајке не жали нико.

Она је то знала. Све што јој је син рекао о животу жена била је горка, сушта истина; у грудима јој је тихо заиграло клупко осећања и све више ју је загревала дотле непозната нежност.

– Шта намераваш да чиниш? – запита га она упадајући му у реч.

– Да учим, а затим да учим друге. Ми радници треба да учимо. Морамо сазнати, морамо схватити зашто нам је живот тако тежак.

Било јој је пријатно кад је видела да је у његовим плавим очима, које су увек биле озбиљне и строге, заблистала таква нежност и умиљатост. На уснама јој је заиграо лак осмех задовољства, мада су јој у борама на образима још подрхтавале сузе. У души јој се колебало двоструко осећање поноса сином који је тако добро уочио јад живота, али није могла сметнути с ума његову младост и то да се само он одлучио да заподене борбу с начином живота на који су се сви навикли, па и она сама. Дође јој да му каже:

– Мили мој, шта ти можеш учинити?

Али се бојала да јој то не смета у њеном дивљењу сину који се одједном показао тако паметан, мада и помало туђ.

Павле је видео осмех на мајчиним уснама, пажљивост на њеном лицу, љубав у њеним очима: учинило му се да је

успео да јој објасни своју истину, а млади понос је, снагом речи, јачао његову веру у себе сама. Обузет узбуђењем, он је непрестано говорио, час смешећи се, час мрштећи се. Понекад је из његових речи избијала мржња, а док је слушала те звонке, оштре речи мржње, мајка је бојажљиво климала главом и тихо питала сина:

– Да ли је то тако, Паша?

– Тако је – одговарао јој је он одлучно и с поуздањем. И причао јој је о људима који су, желећи добра народу, сејали истину у њему па су их зато непријатељи живота ловили као звери, бацали у тамнице, слали на робију...

– Видео сам такве људе! – ватрено је узвикнуо Павле.
– То су најбољи људи на свету!

Ти људи су јој уливали страх, те јој опет дође да запита сина:

– Да ли је то тако?

Али се није могла одлучити на то, већ је, обамирајући, слушала приче о људима које није могла разумети и који су јој научили сина да говори и мисли о тако опасним стварима. Најзад му рече:

– Ускоро ће сванути... хајде, лези да спаваш.

– Да, сад ћу лећи – прихвати он, па је запита, нагнувши се према њој:

– Јеси ли ме разумела?

– Јесам – с уздахом му одговори она. Из очију јој опет потекоше сузе, те јецајући додаде:

– Пропашћеш!

Он устаде, прошета се по соби, па јој рече:

– Е, ето, сад знаш шта радим, куд идем – све сам ти казао. Ако ме волиш, мајко, молим те, не сметај ми.

– Рођени мој! – узвикну она. – Можда би било боље за мене да ништа не знам!

Узео јој је руку и снажно је стиснуо.

Њу је потресла реч „мајко” коју је он изговорио с много тоpline, а и тај за њу нов и необичан стисак руке.

– Ја ништа нећу чинити – рече му она испрекиданим гласом. – Само се чувај, чувај се!

Не знајући чега треба да се чува, она брижно додаде:

– Све си мршавији...

И обухвати његово снажно, стасито тело топлим погледом који га је миловао, па прозбори брзо и тихо:

– Бог с тобом! Живи како хоћеш, ја ти нећу сметати. Само те за једно молим: немој бити необазрив кад разговараш с људима. Треба се бојати људи, они мрзе један другога. Живе од лакомости, живе од зависти. Сви радо чине зло. Чим будеш почео да их изобличаваш и осуђујеш, омрзнуће те, упропастиће те.

Син је стајао на вратима и слушао речи своје брижне мајке, а кад она престаде говорити, он јој рече, смешећи се:

– Људи су зли, јест. Али откад сам сазнао да постоји истина на свету, мени се чини да су људи бољи.

Он се опет насмеши па настави:

– Ја ни сам не знам како се то збило. Још од малих ногу бојао сам се свих, а кад сам одрастао, омрзнуо сам неке људе због њихове подлости, а неке ни сам не знам зашто... тек онако. А сад ми се чини да су сви некако друкчији, свих ми је жао, шта ли? Не могу то схватити, али ми је срце омекшало откад сам сазнао да сви људи нису криви за прљавштину у којој живе...

Заћутао је, као да послушкује нешто у себи, а затим је тихо рекао, замисливши се:

– Ето, тиме одише истина!

Она га погледа па му тихо рече:

– Много си се променио, о Господе!

Кад је легао и заспао, мајка је обазриво устала из своје постеље, па му је полако пришла. Павле је лежао послеђушке, а на белом узглављу јасно се оцртавало његово црнпурасто, одлучно и строго лице. Притиснувши груди рукама мајка је, босонога и само у кошуљи, стајала поред његове постеље, усне су јој се нечујно мицале, а из очију су јој, једна за другом, полако и једнако текле крупне, мутне сузе.

V

И опет су почели живети ћутећи, далеки и блиски једно другом. Једном, средином седмице, о празнику, Павле рече мајци одлазећи из куће:

– У суботу ће ми доћи гости из града.

– Из града? – прихвати мајка, па одједном зајеца.

– Та шта ти је, мама? – с незадовољством узвикну Павле. Отирући лице прегачом, она му тихо одговори уздишући:

– Не знам, тек онако...

– Бојиш ли се чега?

– Бојим се! – признаде она.

Он јој се унесе у лице, па јој осорно рече, баш као и његов отац:

– Због страховања и пропадамо! А они који нам заповедају користе се тим нашим страховањем, па нас још више плаше.

Брижна мајка завапи:

– Немој се љутити! Како да се не бојим? У страху сам провела цео свој век, сва душа ми је огрезла у страху.